

Székács József reformkori epigrammái

Székács
István

Két éve ünnepeltük Székács József (1809–1876) evangélikus püspök, költő, műfordító, tanár születésének kétszázadik évfordulóját. A pesti evangélikus közösség első önálló magyar lelkészének neve leginkább a protestáns egyháztörténelemben ismert, az irodalomtörténetben kevésbé, a nagyközönség számára bizonyára még kevesebbet mond, hisz mára emléke a köztudatban csaknem teljesen elenyészett. Holott a reformkori, polgárosodó Pest-Buda és az egész ország egyik meghatározó személyisége volt. A jeles évfordulóra megjelent visszaemlékezéseiből (SZÉKÁCS JÓZSEF 2008) megtudhatjuk, hogyan jutott el az egyszerű sorból származó, de tehetséges ifjú kitartó szorgalommal és pártfogói segítségével egy alföldi mezővárosból – Európát is bejárva – a reformkori Magyarország pezsgő szellemű fővárosába, ahol ismert és megbecsült egyházi, irodalmi és közéleti emberré vált.

A püspök-költő nevével nem találkozhatunk az egyetemi tankönyvekben, munkásságáról a szakirodalomból sem alkothatunk átfogó képet, művei – nehezen hozzáférhető kötetek és folyóiratok sokaságából kikutatva – csak könyvtárakban olvashatók. Az irodalomtörténet elsősorban a szerb népköltészet fordítójaként tartja számon, saját költeményeivel kevésbé foglalkozik. Ezért fordult figyelmem Székács József reformkori epigrammái felé, melyek közéleti és kulturális érdeklődéséről, nemzetiségek közti közvetítő szerepéről és társadalmi érzékenységéről tanúskodnak.¹

Téma- és műfajváltás a reformkorban

Székács abban az időszakban jelentkezett epigrammaival, amikor a nemzeti romantikában alapvető változás következett be. Az 1830-as évektől a polgárosodó, modernizálódó Magyarországon a történelemszemlélet merőben átalakult, ahogy az egyik első magyar romantikáról írt értekezés is kiemeli: „A múlt bálványozása megszűnik s ezzel a történeti szellem gyengült – a romantikusoknak a história nem többé földolgozandó tárgy magában, hanem csak háttér a jelen viszonyaihoz.” (BÁNÓCZI 1882, 6. o.) A reformkori olvasóközönség körében egyre erősebb érdeklődés mutatkozott a jelenkori társadalom és közélet, általában a mindennapi élet problémái iránt. A politikai tartalmú költészetben megjelent a *személyes cselekvés* morális kötelezettsége. Vörösmarty megfogalmazásában: „Szűtökben legyen a haza, és ha kimondani szükség, / Tetteitek zengjék nagy, diadalmi nevét” (*A hazafiak*, 1830). A felhívás Kölcsey költészetében és értekező prózájában tükröződik a legtisztábban. Gondolkodásának tengelyében a „tett filozófiája” állt.

¹ A tanulmány alapjául szolgáló szakdolgozat elkészítéséhez nyújtott biztatásáért, tanácsaiért hálás köszönet kedves tanáromnak és témavezetőmnek, T. Erdélyi Ilonának.

A tematikaival párhuzamosan műfaji váltás is bekövetkezett. Vörösmarty hazafias költészetében a hősi epikát lírai műfaj váltotta: az *epigramma*, amely az *Aurora* szerzőinek nyomán a harmincas évek kedvelt műfajává vált. Az epigramma eredeténél fogva a közösséghez fordulás műfaja, ugyanakkor a történelmi tanulságokhoz jól illeszkedett didaktikus jellege. A költők a jelszavak és rövid üzenetek méretére szabott keretben állították a közvélemény elé a magyar történelem nagyjait és korabeli formálóit, akik tanulságot, figyelmeztetést, buzdítást vagy szemrehányást küldtek a társadalom számára.

Az Aurora körében

Székács József fiatalkori arcképe, Barabás Miklós litográfiája (1837 és 1848 között)

Székács József első művei a reformkor vezető szépirodalmi orgánumban, a nemesi liberalizmus eszméit közvetítő irodalmi évkönyvben, az *Aurorában* jelentek meg.² A Vörösmarty által „felfedezett” Székács a költő ajánlására már 1830-ban csatlakozhatott a kiadvány szerzői köréhez.³ Kisfaludy Károly zsebkönyve köré gyűjtötte a szegény köznemesi vagy nemtelen sorból származó pályakezdőket: így alakult ki az első azonos elvű írói kör a magyar irodalomban. Bajza József szerkesztősége alatt a műfordítások és ódák mellett klasszikus görög mintára csakhamar az epigramma vált Székács kedvelt műfajává. Széchenyit ünnepelte, írt a Nemzeti Színház születéséről, kifejezte a szabadságért küzdő lengyel nép iránti rokonszenvét, nemzeti összefogásra, cselekvő hazaszeretetre szólított, társadalmi érzékenységét mutatják jobbagyvédő epigrammái.⁴

Szegényes költői eszköztára ellenére Székács Józsefet verseiben tükröződő ethosza emeli ki a másodvonalbeli szerzők közül. Ez a hozzáállás a hitéből élő egyházi ember világos küldetéstudata: ifjú éveitől elsősorban a *lelkészi és pedagógusi* pályára készült, s miután a hívek és tanítványai szolgálatába állt, költészetét is ennek a célnak rendelte alá. Műveiben a *moralitás* és a hozzá kapcsolódó *didaxis* került előtérbe. Mondanivalóját sikeresen el is jutatta közönségéhez, mondhatni, ő verseiben is *prédikált és nevelt*. Amint látni fogjuk, reformkori epigrammaköltészetének jelentőségét nem esztétikai minősége, hanem újszerű témafelvetése adja.

² Az almanach kötetei a föltüntetett év előtti decemberben jelentek meg. A továbbiakban az *Aurorából* származó szövegek után a kötetben szereplő dátumot közlöm, tehát azt az esztendő, amelyre a zsebkönyvet összeállították.

³ A huszonegy éves Székács levélben kereste meg első, szerb népköltészetből való műfordításával és első saját versével Vörösmarty Mihályt, aki 1830-ban meg is jelentette őket az általa szerkesztett *Koszorú* című folyóiratban.

⁴ A vizsgált időszakban, 1835 és 1847 között Székács Józsefnek összesen 29 epigrammája jelent meg az *Aurora* mellett az *Athenaeum*, a *Budapesti Árvizkönyv*, a *Nemzeti Almanach*, az *Emlény*, a *Protestáns Egyházi és Iskolai Lap*, a *Pesti Divatlap* hasábjain és a József nádor gyászszertartására kiadott énekeskönyvben. Tanulmányom tematikája alapján ezekből válogattam, illetve kéziratban fennmaradt szöveget is közlök.

Széchenyi, a „békevitéz”

Az említett irodalmi fordulópont közéleti előzménye Széchenyi István fellépéséhez köthető. A „legnagyobb magyart” a romantikus költők körében példátlan közkedveltség övezte, az 1830-as és ’40-es években az ódák mellett többen is (köztük Vörösmarty, Czuczor Gergely és Erdélyi János) a kor kedvelt műfajában méltatták személyét és műveit. Székács József első nyomtatásban megjelent epigrammájával csatlakozott hozzájuk.⁵ *Széchenyi* címmel megjelent verse négy mondatba sűrített óda, ahogy a korabeli recenziós írója: „...hódolati nyilatkozat a fáradhatatlan hazafi utánozhatlan törekvéseiért, ki honunkban annyi parlagon termékenyített, hogy nevének biztos emlékei szükségtelenek.”⁶ Széchenyi, a kortárs, Hunyadi János alakjához mérve történelmi perspektívába kerül.

Széchenyi

Szóla Hunyad: „Seregem ha lehordod torkolatodhoz,
Ősz Duna, Mahmudnak népeit eltapodom.”
„Vaskapum összesodor, vakbuzgó, hogyha merészlesz!”
És a nympa-harag visszaijeszti a hőst.
Széchenyi szól: „Népeknek hozok s viszek áridon áldást,
Nyisd gátló kapudat, vagy levegőbe röpjül!”
S a Duna nyit sima rést a békevitéznek ijedten,
S ő megy, s horgonyt vet Ásia partjainál.
(*Aurora*, 1835, 176. o.)

A klasszicista és a korai romantikus költők hőroszi magasságba emelték a nándorfehérvári hőst, a reformkorban valóságos kultusz alakult ki személye körül. Székács azonban nem Hunyadi hőstetteit visszhangozza, hanem egy megghiúsult vállalkozását idézi fel. Helyszín és úti cél egyezése alapján találóan állítja párhuzamba Széchenyivel, és rámutat a kettejük közti alapvető különbségre is. Mindketten a természet erőivel küzdöttek, hogy a Dunán lehajózva Kis-Ázsiáig jussanak, de – Székács beállításában – más-más indíttatásból: Hunyadi a harci győzelemért, Széchenyi a népek boldogulásáért.

A kétosztatú epigramma első része Hunyadi János 1443–44-ben lezajlott úgynevezett hosszú vagy téli hadjárata utal, melynek célja a törökök Európából való kiszorítása volt. Bár az irreális tervet nem sikerült beteljesíteni, a szövetséges hadsereg meggyengítette a török Al-Duna menti hatalmát. Székács epigrammája – szakítva az uralkodó irodalmi hagyománnyal – Hunyadi rovására magasztalja Széchenyit. Ez a célzatos beállítás jól jelzi a már tárgyalt értékelődést a romantika költészetében: a múlt dicső tetteinek méltatása mellett és helyett a jelen lehetőségeinek megragadására, egyéni cselekvésre ösztönöz.

A vers második fele Széchenyi vállalkozásának történetét idézi fel. A gróf 1830-ban Pestről indulva a veszélyes al-dunai szoroson, a Vaskapu (románul *Porțile de Fier*; Havasalföld, Olténia tartomány) szurdokvölgyén át a Fekete-tengerig hajózott. A szemléuton személyesen is megtapasztalva az átkelés nehézségét, a hajóforgalmat gátló akadály felszámolását

⁵ Az *Aurora* 1835-ös esztendőre összeállított kötete Széchenyi István portréjával jelent meg, mintegy kiemelve Székács epigrammáját.

⁶ *Aurora*, hazai Almanach. Alapítá Kisfaludy K., folytatja Bajza. 1835. Pesten ifjabb Kilián György költéségén. *Literaturai Lapok*, 1836. márc. 25., 101. hasáb. [A recenziós személye ismeretlen.]

kezdeményezte. Felkérésére Vásárhelyi Pál vízépítő mérnök tervei alapján megkezdődtek a munkálatok, s 1833–37 között elkészült a sziklába vájt, 120 kilométeres, úgynevezett *Széchenyi-út*, melynek segítségével, bár körülményesen, de hajózhatóvá vált ez a folyószakasz, s így a Duna teljes hosszában is. Az előrehaladott munkálatoknak köszönhetően az első gőzhajó 1834-ben haladt át a Vaskapun, s már 1835-ben megindulhatott a bécs–konstantinápolyi hajójárat.⁷

Széchenyi István portréja az Aurora 1835. évi kötetében

Az Al-Duna hajózhatóvá tétele Székács József epigrammájában kapta meg első irodalmi visszhangját (HORVÁTH 1961, 8. o.). A kéziratban fennmaradt eredeti epigramma címében a szoros neve is szerepelt: *Széchenyi a vaskapunál*,⁸ a nyomtatásban megjelent változat végül mégsem a vállalkozást, hanem egyértelműen a kezdeményező személyét emelte ki. A „hódolati nyilatkozat” Széchenyihöz is biztosan eljutott, ha annak idején az Aurorában nem olvasta volna, döblingi orvosa és bizalmas barátja, Franz Benesch, a grófnak írt 1858-as levelében tiszteletének kifejezésére magyarul idézte.⁹

A Vaskapu szabályozása túlmutatott a magyar nemzeti célon, európai jelentőségű eredmény, „haza és emberiség” javára vált. Hogy a folyó teljes hosszában, egészen a Fekete-tengerig hajózhatóvá váljék, nemcsak Magyarország, de minden Duna menti nép érdekét szolgálta. Széchenyi tervének támogatásához személyesen keresett baráti kapcsolatot az önállóul nemzetek vezetőivel, köztük a szerb fejedelemmel is. Székács, aki a szerb–magyar közeledést szívügyének tekintette,¹⁰ ezt a gesztust is elismeri epigrammájával. Széchenyi személyében nemcsak a nagyratörő terveit megvalósító embert, de a szomszéd népek boldogulását szolgáló „békevitész” is üdvözlí. Székács epigrammája szolgált mottóul Széchenyi első cseh nyelvű életrajzához, melyet a morva születésű František Škorpík írt, s a *Hronka* című, Besztercebányán kiadott szlovák szépirodalmi folyóiratban jelent meg 1837-ben (HORVÁTH 1961, 8. o.). Ugyancsak jelentőségét és ismertségét bizonyítja, hogy német fordításban is napvilágot látott: Gustav Steinacker (1874), majd Adolf von der Haide (Handmann Adolf, 1879) magyar szerzők műveiből összeállított válogatáskötetében.¹¹ A szerző legtöbbször publikált epigrammái közé tartozik, a fordításokkal együtt összesen hét kiadvány közölte.

A Vaskapu szabályozását egy később született, hosszabb költeményében Székács még szélesebb, kontinenseket

⁷ A Vaskapu végleges szabályozását, melynek munkálatait jórészt még Baross Gábor közlekedési miniszter szervezte meg, tömeges sziklarobbantásokkal 1898-ban fejezték be. Az Al-Duna-szabályozás története kapcsán felmerült kérdések tisztázását köszönöm Gazda István tudománytörténésznek.

⁸ *Székács József püspök hagyatéka*. Evangélikus Országos Levéltár.

⁹ Franz BENESCH levele Széchenyi Istvánnak. Prága, 1858. dec. 30. In: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808–1860*, 812. o.

¹⁰ Székács József ifjúkorában a délvidéki Rudnán (Torontál vármegye) az előkelő szerb Nikolić családnál vállalt nevelői állást. Gimnáziumi tanulmányait megkezdő tanítványát Karlócára (ma Sremski Karlovci, Szerbia) kísérte, ahol megismerkedett az ortodox metropolitával, udvarában megtanult szerbül. Figyelme a szerb népköltészet felé fordult, népdalfordításai 1830-tól jelentek meg a kor legrangosabb irodalmi folyóirataiban. 1836-ban adta ki „a szerbeknek Dunán Száván innen és Dunán Száván túl tisztelettel” ajánlva *Szerb népdalok és hősregék* címmel a Vuk Karadžić szerb költő (1787–1864) népköltészeti gyűjteménye alapján készült műfordításkötetét, mely nevét ismertté tette az irodalmi körökben. Bár nem magyar eredetű, ez volt az első népdalgyűjtemény, amely hazánkban megjelent. Hatott az irodalmi népiesség fejlődésére: a kortársakat magyar népköltészeti gyűjtésre ösztönözte. Arany János és Jókai Mór is merített belőle.

¹¹ STEINACKER 1874, 155. o. HAIDE 1879, 120. o.

átívelő perspektívába helyezte. Eddig ismeretlen ódáját nyomtatásban meg nem jelent kéziratok között találtam.¹² Keletkezésének idejét nem tudtam pontosan meghatározni, de valószínűleg 1837 utánra tehető, hiszen a „Széchenyi-út” megnevezés a szabályozási munkálatok befejezése után válhatott közkeletűvé. Nehéz megérteni, miért nem publikálta Székács ezt a nemcsak terjedelmi, de esztétikai szempontból is jelentősebb alkotását.

Széchenyi-út Orsovánál

A természettel küzdött meg Széchenyi s győzött.
Itt emléke az út s a Duna zúgja nevét.*
Bércfalakat vont a természet az ősz Duna mentén
S partját – a menetelt tiltva – beszegte velök.
Rejtélyes fenekén ércből készíté sorompót
S sziklákat hintett szerte alattomosan.
Örvénnyé kanyarul a hullám árja felettük
És lesodorja nekik áldozatul a hajót
Jött az utas s útját állá a sziklasorompó,
Jött az utas s sírját látta előtte, ha megy. –
Széchenyi jött három földrészt hordozva szívében
„Eggyé lesznek, ha győzsz” szól vala géniusza. –
S ment. A természet fenyegetve fogadta Kazánál
És függő bércek és habi tompa moraj
S ő állt és eszmélt s felvirradt benne a tökélet
S a konok ellent felhívta csatára merőn...
Érccelel küzdött érc-, az elemmel az őselem ellen,
Vassal győz s kövel a köveken, szirteken.
A csata hosszú volt, de jutalma dicső: mivel egymást
Három nagy földrész általölelte nyomán.
Végre az elszigetelt édes hont messze világok
Társává tesz a földövező óceán.
A tűz, a sziklát mellyel levegőbe röpítéd
S mellyel utat törtél; a vas, a sziklacsomó
Régi rabok nálunk! De mit egy ezredév óhajtott
S mit te valósítál, nem mene végbe velök.
És te hogyan győztél, késő ivadéka az ősi
Nemzetnek, mely nem tudta kivívni jogát?
Eszközeid mellyek? Halljad jelen s halljad utókor
Sziklaerő, tűz-ész és az acél-türelem.

* a sor felett: Emlék néki ez út s éposz e nympa dala.

¹² Székács József püspök hagyatéka. Evangélikus Országos Levéltár.

Az „újszülött” Nemzeti Színház

A reformtörekvések között kiemelkedő jelentőségű volt a nemzeti színjátszás épületének létrehozása. A *Pesti Magyar Színház* széles körű nemzeti összefogás eredményeként 1837. augusztus 22-én nyitotta meg kapuit. Az eseményt általános közfigyelem kísérte, hiszen a „heven óhajtott nemzeti színház” (Vörösmarty) születését nemzedékek óta várták. A színház hosszas küzdelem után jött létre, a tervektől a megvalósulásig csaknem három évtized telt el, vitákkal, csatározásokkal kísérve. Megnyitása a konfliktusok ellenére a magyar nemzet valóságos öröme lett. A jeles eseményről Székács is megemlékezett, erős iróniával szemlélve a felfokozott hangulatot. A vers a kézirat tanúsága szerint 1838-ban született.¹³ Nyomtatásban csak 1841-ben jelent meg.

Nemzeti színház

Hunnia várandós, vajudása reménye t h e a t r u m ,
 Tágas öröm terjeng a születési napon;
 Áldoznak, s pompás bölcsőt készítenek ezren,
 S a sok bába között nem lelik a csecsemőt.
 (*Nemzeti Almanach*, 1841, 270. o.)

A magyar haza mondabeli múltat idéző megnevezése és az ókori görög-római kultúrkörbe tartozó, a szövegben kiemelt *theatrum* kifejezés a történelmi pillanat emelkedett leírását előlegezi. De ha jobban megvizsgáljuk, már az epigramma első szava is inkább szatirikus, mint ódai hangulatú műbe illik. A nemzeti klasszicizmus irodalmában feltámasztott *Hunnia* mint a magyar haza szinonimája, Kisfaludy Sándor, Vörösmarty és Széchenyi kedvelt kifejezése a vers keletkezésének idején már hordozott gunyoros jelentést is. Székács epigrammájában az „újszülött” érkezése élces allegóriává válik, a patetikus hangot elnémító záró közmondás szembesít a kisszerű magyar valósággal.

A kéziratban az epigramma mellett ugyanazon a papírszeleten, szintén 1838-as keltezéssel olvashatjuk a „második felvonást”, a jelenet még szarkasztikusabb folytatását.

Utóhang az elébbihez

Meglelik a csecsemőt, de szegény nem bírja a coturnust,¹⁴
 Vagy nehezen ballag benne, vagy orra bukik.
 S minthogy nincs részvét, melly jární tanítsa szegénykét
 És nincsen gyámkar, melly felemelje megint:
 Zengve nevet vagy zengve pityerg érthetlen igékben
 S tapsol a nép, mert a gyermek, ha rossz is – övé.

A hozzátoldás a színjátszás hibáit állítja pellengérré. A kezdeti időkben többek között gyakori és jogos panasz volt a színpadi beszéd érthetlensége, ahogyan arról a korabeli színház irányadó kritikusi és elméletírói, Bajza József

¹³ Uo.

¹⁴ *Koturnus* (gör.): a tragikus szerepet játszó görög színészek bőrcipője.

és Vörösmarty Mihály cikkeiből tájékozódhatunk. Az érthetetlen előadás jórészt a régi, vándorszínészi gyakorlatból fakadt. Ezt a tökéletlen játékmódot a hangosan, kórusban magoltató oktatásmód és a kántorok énekbeszéde terjesztette el. A „síró-éneklő” modorban a színész „zengve nevet vagy zengve pityerg érthetlen igékben”, vagyis jelentéstartalmától függetlenül, természetellenesen emelt hanghordozással, azonos hangmagasságon adta elő szövegét (KERÉNYI 2000). Ez a német mintán alapuló szentimentális modorosság élesen kiütközött a romantika színpadán. Vörösmarty így kárhóztatta: „Valami kiállhatatlanul bántó van ezen hangnyekgetésben: ez a régi iskola éneklős játékmódja, melly egymást váltó hamis hangjaival a halló fülét kínpadra feszíti.” (VÖRÖSMARTY 1969, 102. o.)

Színészeink azonban csakhamar túlléptek a régi iskolán. Éppen a színjátszás állandó intézményében ment végbe a nemzedékváltást kísérő stílusfordulat: az új romantikus előadásmód a megújított, korszerű magyar nyelv természetes időmértékét zengette ki, emellett értelmi és érzelmi hangsúlyt használt (KERÉNYI 2000).

A kezdeti fogyatékoságok ellenére a Nemzeti Színház idővel kigyógyult az indulással járó „gyermekbetegségek”ől, s ígéretes fejlődésnek indult. Színírátaikkal Bajza és Vörösmarty „tanították jární” a gyermeket. A nemzeti összefogás jegyében az 1839–40-es országgyűlés nyújtott „gyámkart” az anyagi nehézségekkel küszködő intézménynek. Mindezzel magyarázható, hogy Székács három év múltán ezt az epés utóhangot már nem tartotta méltányosnak, nyomtatásban nem jelentette meg.

„Kosciusko”, avagy a lengyel példa

Magyarországon nagy visszhangot váltott ki az itthon hagyományosan rokonszenv övezte lengyel nép 1830–1831-es szabadságharca a cári Oroszország ellen. A lengyel kérdés a reformkori magyar tudat szerves részévé vált. Egy hazai történettudományi tanulmány szerint egy esemény sem történt a korban, „mely olyan közönséges figyelmet, oly szélesen kiáradó részvételt okozott volna, mint Lengyelország közelebbi tusakodása a lételért és szabadságért!” (SZILÁGYI 1834, 129. o.)

A reformellenzék képviselői (Kossuth, Wesselényi, Kölcsey) felsorakoztak a lengyelek ügye mellé. De a magyarok nemcsak szavakkal támogatták, hanem tettekkel is segítették őket. Az északi vármegyék országos gyűjtést kezdeményeztek a felkelés sebesülteinek megsegítésére. A szabadságharc számos üldözöttje talált menedéket Magyarországon, ahol – a bécsi udvarnak szóló – tüntető szimpátiával fogadták őket. A rokonszenv soha nem látott méreteket öltött, a lengyelbarát megmozdulások országos méretűvé váltak. Az ifjúság leplezetlenül éljenezte a felkelőket. Lengyel sapkát viseltek, a kávéházakban a lengyel felkelés hőseit ábrázoló képeket függesztettek ki, lengyel tárgyú színdarabokat és verseket adtak elő. Lelkesedésükben készek lettek volna fegyveres segítséget is felajánlani a lengyeleknek.¹⁵

Költőink is részvétellel írtak a novemberi felkelés bukásáról. A lengyel motívum végigvonult az egész reformkori magyar irodalmon. Neves és kevésbé neves szerzők (Péczy József, Erdélyi János, Tompa Mihály, Gyulai Pál) műveiben jelent meg a lengyel nép sorsa, legtöbbször nyíltan megfogalmazva, máskor allegóriába rejtve.

Az idegen uralom járma alá került nép összefogása és szabadságvágya Székács csodálatát is elnyerte. Első európai körútja során, 1834 nyarán járt Krakóban, ahol fölkereste a szabadságharcos Kosciuszko emlékdombját. A látogatás emlékét őrzi az *Aurorában* megjelent epigrammája. A magyar költészetben elsőként ő örökítette meg a lengyel függetlenség és nemzeti egység legfontosabb jelképét (CSAPLÁROS 1983, 128. o.).

¹⁵ DÜRR Sándornak az isaszegi csata évfordulóján elmondott ünnepi beszéde, 2006. ápr. 5. Elektronikus dokumentum: <http://www.wysocki.hu/irasok/besz/durr.htm>.

Kosciusko halma Krakóban

A két éjszának hőset és nemzete pajzsát,
 Kit kunyhók s paloták, kit hona s nem hon imád,
 A nagyot halmának tetején álltomba feledtem,
 A népet látván, mint emel hegyre hegyet.
 (Aurora, 1836, 280. o.)

Tadeusz Kościuszko (1746–1817) részt vett az amerikai függetlenségi háborúban, hazája feldarabolása után, 1794-ben a lengyel szabadságharc főparancsnoka, az elnyomó nagyhatalmakkal küzdő nép vezéralakja lett. A városállammá zsugorodott önálló lengyel köztársaságban, Krakóban emelt monumentális emlékműve zarándokhellyé vált, sok magyar utazó is felkereste (uo. 127. o.). A szabadsághős szimbolikus sírhalma (*Kościuszko dombja*, lengyelül *Kopiec Kościuszki*), a környékbeli őskori halmok mintájára tervezett, 80 méter átmérőjű, 34 méter magas mesterséges

Kościuszko emlékdombja Krakóban

domb a lengyel nép széles körű összefogásával jött létre. Székács a vershez fűzött magyarázatban felidézte építésének történetét: „A lengyelek hazájok nagy fiának emlékét örökítendő, a Krakó kapuján kívül fekvő Broniszlava-hegy csúcsát elhordták s reá egy más hegyet rakának s azt Kosciusko halmának nevezék. A munkában úr és pór, férfi és asszony, sőt gyermekek is részt vevének. A költség aláírás útján szerzeték meg s Krakótól egész Pétervárig voltak aláírók. A munka 1820. octob. 16-dikán kezdetvén, 1823. oct. 16-dikán bevégeztetett.”

Székács lengyelbarát epigrammája nemcsak tisztelgés az állhatatos nép és nagy hőse előtt, hanem „hazabeszélő” útmutatás is: a nemesek és közrendűek együttműködésének példájával nemzeti összefogásra buzdít. A kunyhó–palota kettős metonímia, amely a jobbágyvédő epigrammákban ellentétpárrá válik, itt még a társadalom egységét fejezi ki.

A *Literaturai Lapok* névtelen kritikusa a szabadsághős személyéhez kötötte az epigramma értékét: „Kosciusko

halma Krakóban csak annyiba érdekel, mert nagy nevet említ, mellynek hallatára magasb érzettől dobog az emberszív – a szabadság – édes emlékezete az, melly varázserővel ihleti a keblet.”¹⁶ Az ugyanezen hasábon reagáló Borsos Márton lapszerkesztő ennél „nagyobb nyomosságot” tulajdonított a négysoros műnek. Mégpedig azon az alapon, hogy erre is vonatkoztatta azt a *Honművész* folyóiratbeli megállapítást – amelyről majd a jobbágyvédő epigrammák kapcsán részletesebben is szólunk –, hogy Székács műve az új költőgeneráció „irány-eltérését” mutatja: szerzője „minden egyeseket méltányló saajtsága mellett is, inkább hajlik, inkább szít a néptömeghez, és örömöstebb emeli ki ennek cselekvényeit, mint egyes személyi tetteket.” (BORSOS 1836, 69. hasáb)

¹⁶ Aurora, hazai Almanach. Alapítá Kisfaludy K., folytatja Bajza. 1836. Pesten. Ifjabb Kilián György költséggel. *Literaturai Lapok*, 1836. jan. 29., 38. hasáb. [A recenzens személye ismeretlen.]

A Kościuszko-epigrammáról az 1950-es évek politikai retorikájába illő vélemény is született, megfogalmazója elragadtatásában még a vers műfaját is túlemlte. „A bécsi elnyomók elleni megfeszített küzdelem vezért kíván a tömegek élére” – fogalmaz a Széchenyi (már nem) és Kossuth (még nem) közti reformkori „hatalmi ür” kapcsán. A nép új vezetőért kiált, ennek bizonyítéka „Vörösmarty *Kemény Simonja*¹⁷ s Székács *Kosciusko halma Krakkóban* c. ódája, ahol a költők romantikus nemzeti eszményképeket formálnak meg.” (FENYŐ 1955, 107. o.)

Az epigramma – témájának köszönhetően – apró, de értékes darabja a magyar–lengyel történelmi-kulturális kapcsolatoknak. 1971-ben Krakkóban jelent meg egy, a magyar költők lengyel tárgyú verseiből összeállított antológia (CSAPLÁROS 1971). Szerkesztője, Csapláros István teljességre törekvő, reprezentatív gyűjteményébe nemcsak a legnagyobbak, hanem a kevésbé ismert és jelentős szerzők műveit is fölvette – így őrizvén meg emléküket a magyar és a lengyel olvasók számára egyaránt. A válogatáskötetben megtaláljuk Székács József epigrammáját is, Anna Świrszczyńska (1909–1984) kitűnő fordításában (uo. 68. o.).

Jobbágyvédő epigrammák

A politikai közbeszéd nyomán a harmincas évek közepétől a reformeszméket visszhangzó irodalomban is növekvő teret kapott a jobbágyság helyzete. Az országgyűlési küzdelmekkel párhuzamosan az *Aurorában* jelentek meg először a témában írt művek. Székács József 1835-ben az elsők között lépett föl, s a következő években „[a] jobbágyság igazságtalan terhei, az adó, a robot, a szolgabírói önkény anyagul szolgáltak epigrammáihoz” (PATAY 1914, 82. o.). Empátiája társadalmi háttéréből eredt: ő maga kispolgári szülők gyermeke, honorácior, nem nemesi sorból – tanulmányainak és szorgalmának köszönhetően – felemelkedett értelmiségi. Jól ismerte a falvak népét, hiszen gyermekkorát alföldi mezővárosokban töltötte. Később, az egyházi és irodalmi pályára lépve is megőrizte jobbágyság iránti érzékenységét. Négy epigrammát és egy hosszabb költeményt írt, melyekben kinyilvánította együttérzését a nehéz sorú parasztsággal.¹⁸

Székács jobbágyvédő verseiről általánosságban elmondhatjuk, hogy erényük nem a stílusban, a megfogalmazásban, a költői eszközök alkalmazásában áll, hanem a tematikában: a társadalmi és az attól elválaszthatatlan morális kérdések nyílt fölvetésében. A szerző nemcsak megértéssel ír a jobbágyokról, rokonszenvet ébresztve irántuk, de élesen bírálja is a kiváltságos helyzetével visszaélő nemességet. Ugyanakkor nem fogalmaz meg közvetlen politikai állásfoglalást, csak látleletet ad: feltárja a parasztság sérelmeit, kiszolgáltatottságát, jogfosztott állapotát, a felette hatalmaskodó uraság túlkapásait.

Az epigrammák a két társadalmi réteg tagjait elnagyoltan, közkeletű sztereotípiákkal jellemzik. Fent és lent, *palota és kunyhó* áll szemben egymással.¹⁹ A könyörtelen földesúr, aki nemzedékek óta sarcolja a jobbágyokat, fent lakik a hegyen, fényes „bérci lakában”, míg a paraszt lent, a völgyben, rozzant viskójában nyomorog, és „nehéz nap-számát” végzi a földeken. Érezzük a jelenetek beállítottságát és kimódoltságát, amelyhez erőtlen szövegformálás

¹⁷ Kamonyai (vagy Kemény) Simon a törökökkel vívott szebeni csatában (1442. március 25.) halt hősi halált, amikor Hunyadi Jánossal páncélt cserélve magára csalta az ellenséget. Ezt a hőstettet örökítette meg Vörösmarty *Kemény Simon* című balladájában.

¹⁸ Bár témája alapján ide tartozik, műfaja és terjedelme miatt nem tárgyalom itt a három versszakos ódai hangulatú költeményt: *Csesznekvár* (Aurora, 1836. 382. o.)

¹⁹ A kettős toposzról részletesen lásd Kerényi Ferencnek Petőfi Sándor *Palota és kunyhó* című verséhez fűzött jegyzetét: KERÉNYI 2008, 313–314. o.

társul. A fiktív dialógusokban a jobbágy elpanaszolja keservét, a földesúr pedig – a szerző sajátos szándéka szerint – magamagát leplezi le, saját fejére olvassa bűneit.

A jobbágyvédő tematika már első *Aurora*-beli epigrammái közt megjelenik. Mély megvetéssel mutatja be az uraságot, élesen kiemelve a két társadalmi réteg jellemzőit és lehetőségeit.

Úri igazság

Mért a csonka torony köveit, melly bérci lakából
 Ősimnek maradott, szolga, lehordni mered?
 „Házamat óhajtnám építeni, melly a tűz óta –
 Már a tél közeleg – még hamujába hever.”
 Míg felhordták vért izzadtak hajdan apáid,
 S te ha lehordod, apáid pórivadéka, fizess!
 (*Aurora*, 1835, 244. o.)

Másik versében áttételesen, a nappali fényesség és az éji sötétség metaforájával érzékelteti a földesúr és az éjt nappallá téve robotoló jobbágy helyzete közti különbséget:

Hajnal és éj

Ballag a várba nehéz napszámát végzeni a pór,
 „Olly későn-e, paraszt?” ráriad a boszus úr;
 „Bérci lakom falain rég fénylik az ébredező nap.”
 „Elhiszem, ámde alatt éjjeli köd van, uram!”
 (*Aurora*, 1837, 180. o.)

A helót című epigramma a végletekig karikírozva teszi nevetségessé a kiváltságosok kisszerűségét. Az abszurd jelenetben az úrnő kanárijának halála felett siránkozik, miközben a hajdú felügyelete alatt sírt ásat neki a jobbággal, aki ezúttal is kimondja panaszát: „Oh nagysás asszonyom! – úgymond – / Rabságom kinait könnyezem!” (*Aurora*, 1837, 223. o.)

Úri bíró című szatirikus versében a földesúr befolyásától függő igazságszolgáltatást támadja:

Úri bíró

Örvendjünk urak! a pórt emberségre tanítani
 Szembetünöképen kezdik az úri bírák:
 Egy a minap Dulnán a pórt tizenötre ítélte,
 Mert nem volt nyájas a dühös hajdu iránt.
 (*Athenaeum*, 1839. jún. 23., 827. hasáb)

Az ironikus hangú négysorost a kéziratban még *Szolgabíró* címmel találjuk, ezt Székács az „úri bíró” kifejezésre cserélte, amivel az igazságszolgáltatás függelmi viszonyát hangsúlyozza. Helyszíneként az eredeti Rudna helyett a nyomtatásban már a kitalált *Dulna* település szerepel, általánosítva a jelenetet, amely az országban bárhol megeshetett volna. A kiszolgáltatottal való együttérzés mellett a gúnyos hang, a jogtalanság ostromozása kerül előtérbe: a *Literaturai Lapok* kritikusa szerint az epigramma „nem annyira érdekel, mint sujt”.²⁰ (Az *érdekel* korabeli jelentése: ’részvételre gerjeszt’.)

Székács jobbágyvédő verseinek egykorú kritikai fogadtatásáról és későbbi megítéléséről kevés adatot találunk. Más-más hangsúllyal ugyan, de a saját korában és több mint száz év múltán egyaránt üdvözölték témafelvetésének újdonságát, műveit a nép iránt elkötelezett költészet első megnyilvánulásainak tartották.

Az 1950-es évek irodalomtörténete politikai-ideológiai szempontból emelte ki költeményeit, az ennek megfelelő osztályharcos terminológiával. Üdvözli a költőt, aki „túljut a nemesi liberalizmus korlátain, aki már forradalmi erővel követel jogokat a népnek” (FENYŐ 1955, 108. o.). Az elnyomottak szószólóját a legnagyobbak elődjének kiáltja ki: „Székács ad hangot – ha kisebb tehetséggel is – Petőfi és Arany előtt az alsóbb néprétegek panaszának. Az úr–jobbágy ellentét felvetésével Székács merészen nyúl hozzá a népi sors ábrázolásához.” (Uo. 109. o.) Úttörő szerepét hangsúlyozza: „Székács egyike azoknak a ma már névtelen elődöknek, akik egy-egy követ rakják le a Petőfihez vezető útnak, akik megcsillantják Petőfi előtt azokat a problémákat, amelyeket majd Petőfi egész költészetének középpontjába helyez.” (Uo.)

Saját korába visszatekintve azt látjuk, a kritika méltatta, hogy Székács a reformeszmék jegyében új szereplőket, új kérdéseket emelt verseibe. A témafelvetés újdonságánál azonban többről, nemzedéki fordulatról volt szó. A *Honművész* divatlap név nélkül író kritikusa, feltehetően Garay János,²¹ az *Aurora* 1836-os kötetét szemlélve a magyar költészetben bekövetkező korszakváltást részben Székács jobbágyvédő epigrammáihoz kötötte. Szembeállította a régi költőket az új nemzedékkel: „Vörösmarty Kemény Simont dicsőíti, s [...] Kisfaludy Sándor az elporlott romok felett kesereg”, míg Székács és Kunoss Endre²² az önkénynek alávett népről írnak együttérzéssel. „Amazok, midőn egyrészt a természetet is csudássá szeretik tenni, más részről ideában és érzelemben mindig *egyese*k tetteit emelik ki: emezek ellenben még a csudásat is természetes úton kívánják megfejteni, s ideában, érzelemben mindig inkább a *nép*hez hajlanak.” (GARAY 1836, 6–7. o.)

Székács (...) nemcsak megértéssel ír a jobbágyokról, rokonszenvet ébresztve irántuk, de élesen bírálja is a kiváltságos helyzetével visszaélő nemesiséget. Ugyanakkor nem fogalmaz meg közvetlen politikai állásfoglalást, csak láttelelet ad: feltárja a parasztság sérelmeit, kiszolgáltatottságát, jogfosztott állapotát, a felette hatalmaskodó uraság túlkapásait. ”

²⁰ *Aurora*, hazai Almanach. Alapítva Kisfaludy K., folytatja Bajza. 1835. Pesten ifjabb Kilián György költségén. *Literaturai Lapok*, 1836. márc. 25., 102. hasáb. [A recenzens személye ismeretlen.]

²¹ A kritikus személyét T. Erdélyi Ilona valószínűsíti. A *Honművész*-beli recenzióról is az ő összefoglalójából értesültem: T. ERDÉLYI 1979, 450. o.

²² Kunoss Endre (1811–1844): költő, szerkesztő, ügyvéd. Versei, elbeszélései, cikkei 1831-től jelentek meg több folyóiratban. 1836–37-ben a *Jelenkor* segédszerkesztője.

A nép költője

A költői pályára lépő Székács József már első epigrammaival egyenesen az irodalom fősodrába került, az *Aurora* körében a nemesi liberalizmus reformtörekvéseinek egyik szószólója lett. A legnagyobb magyart és vállalkozását dicsőítette, az új nemzeti intézmény születését ünnepelte, példát merített a lengyel nép összefogásából, figyelme a jobbágyok helyzetére irányult. Ismertetett versei jól példázzák a nemzeti romantika szemléletváltásait.

Ha költészetét *egyén* és *közösség* szempontjából vizsgáljuk: főszereplőt nem a dicső múltból, hanem a lehetőségekkel teli jelenből választ, illetve az egyéni helyett a közösségi tettet emeli ki. Különös hangsúlyt kap a *nép*, hazai és európai dimenzióban egyaránt: Széchenyi a Dunán népeknek hoz és visz áldást, a közös összefogásból született Nemzeti Színházat mindenki magáénak érezheti („S tapsol a nép, mert a gyermek, ha rossz is – övé”), a nemzet hőse (Kościuszko) helyett a hős nemzetet méltatja („A nagyot halmának tetején álltomba feledtem, / A népet látván, mint emel hegyre hegyet.”)

Jobbágyvédő versei a reformeszmékkel összhangban új *nemzetfelfogásról* tanúskodnak. Míg a régi költőnemzedék a nemzeti múlt dicsőségét a nemesi múlt dicsőségével azonosította, Székács a jobbágyokat is a nemzet részének tekinti. Líraisága nem az újraáhitott múltba forduló költő érzelmeiből fakad, hanem a sokat szenvedett nép iránti személyes részvétéből. A kortárs kritika Székács műveit a nép iránt elkötelezett költészet első megnyilvánulásainak tartotta.

Kedvelt műfaján keresztül megismertük Székács József apró elsősegeit is: ő üdvözölte először Széchenyit mint a Vaskapu szabályozóját, és ő örökítette meg elsőként a lengyel szabadság szimbólumát.

* * *

Tanulmányomban Székács József reformkori epigrammáinak jellemző, de csupán szűk keresztmetszetét mutathattam be. A korszak alaposabb áttekintésével vázlat helyett színes portrét festhettem volna a szerzőről. Sok téma kimaradt, nem érintettem hazafias verseit, az életbölcseéseket, az ókori görög ihletésű darabokat és a tőle szokatlan szerelmi témát sem, pedig erre is találunk példát a kijelölt periódusban. A vizsgálatba epigrammaköltészetének másik két szakaszát és hosszabb költeményeit is bevonva érdemes volna átfogóbb képet mutatni világi költészetéről, további verseivel megismertetve az érdeklődőket. Annál is inkább, mert költői műveinek kiadása egyelőre várat magára.

Székács József verseinek forrása

Széchenyi. *Aurora*, 1835, 176. o.

Úri igazság. *Aurora*, 1835, 244. o.

Kosciusko halma Krakkóban. *Aurora*, 1836, 280. o.

Hajnal és éj. *Aurora*, 1837, 180. o.

A helót. *Aurora*, 1837, 223. o.

Széchenyi-út Orsovánál. Kézirat, 1837 után. *Székács József püspök hagyatéka*. Evangélikus Országos Levéltár.

Nemzeti színház. Kézirat, 1838. *Székács József püspök hagyatéka*. Evangélikus Országos Levéltár.

Ua. *Nemzeti Almanach*, 1841, 270. o.

Utóhang az elébbihez. Kézirat, 1838. *Székács József püspök hagyatéka*. Evangélikus Országos Levéltár.

Úri bíró. *Athenaeum*, 1839. jún. 23., 827. hasáb

Hivatkozott művek

- Aurora, hazai Almanach. Alapítá Kisfaludy K., folytatja Bajza. 1836. Pesten. Ifjabb Kilián György költséggével. *Literaturai Lapok*, 1836. jan. 29., 38. hasáb. [A recenziens személye ismeretlen.]
- Aurora, hazai Almanach. Alapítá Kisfaludy K., folytatja Bajza. 1835. Pesten ifjabb Kilián György költségen. *Literaturai Lapok*, 1836. márc. 25., 101–102. hasáb. [A recenziens személye ismeretlen.]
- BÁNÓCZI József 1882. A magyar romanticismus. In: *Értekezések a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Széptudományi Osztálya köréből*. X. köt. 1881–1882. Szerk. Gyulai Pál. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Franz BENESCH levele Széchenyi Istvánnak. Prága, 1858. dec. 30. In: *Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez. 1808–1860*. 2. köt. Szerk. Bártfai Szabó László. Budapest, 1943. 812. o.
- BORSOS [Márton] 1836. Függelék a lit.[eraturai] lapok 4-ik és 5-ik számában megjelent 1836-ki aurora [!] bírálatához. *Literaturai Lapok*, febr. 26., 69. hasáb.
- CSAPLÁROS István (szerk.) 1971. *Kocham twój kraj. Antologia wierszy węgierskich o Polsce*. Előszó: Jan Reychman. Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- CSAPLÁROS István 1983. *Fejezetek a magyar–lengyel irodalmi kapcsolatok történetéből*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- DÜRR Sándornak az isaszegi csata évfordulóján elmondott ünnepi beszéde, 2006. ápr. 5. *Wysocki Légió Hagyományörző Egyesület*. <http://www.wysocki.hu/irasok/besz/durr.htm>.
- T. ERDÉLYI Ilona 1979. Regélő-Honművész (1833–1841). In: *A magyar sajtó története*. 1. köt. 1705–1848. Szerk. Kókay György. Akadémiai Kiadó, Budapest. 445–454. o.
- FENYŐ István 1955. *Az Aurora*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- [GARAY János] 1836. Almanach-vizsgálat 1836-ra. *Honművész*, jan. 3., 6–7. o.
- HAIDE, Adolf von der 1879. *Pannoniens dichterheim. Eine Auswahl der schönsten magyarischen Gedichte in deutscher Übersetzung*. Verlag von Richter & Kappler, Stuttgart.
- HORVÁTH Károly 1961. Széchenyi és a magyar romantika. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 65. évf. 1. sz. 1–18. o.
- KERÉNYI Ferenc 2000. Magyar színháztörténet. In: *Magyar Kódex. A magyar művelődés évszázadai*. 4. köt. *Reformkor és kiegyezés. Magyarország művelődéstörténete 1790–1867*. Budapest. 282–293. o. CD-ROM: *Haza és haladás. A reformkortól a kiegyezésig (1790–1867)*. /Encyclopaedia Humana Hungarica 7./ <http://mek.niif.hu/01900/01903/html/index4.html>.
- KERÉNYI Ferenc 2008. [Petőfi Sándor *Palota és kunyhó* című verséhez fűzött jegyzet]. In: *Petőfi Sándor összes költeményei (1847)*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 313–314. o. /Petőfi Sándor összes művei 5./
- PATAY Pál 1914. D. dr. Székács József. Budapest.
- SZÉKÁCS József 2008. *Székács József püspök visszaemlékezései*. Szerk. Kertész Botond. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- SZILÁGYI Ferenc 1834. *Klio. Historiai ’sebkönyv*. [!] Kolozsvár.
- STEINACKER, Gustav (szerk.) 1874. *Ungarische Lyriker von Alexander Kisfaludy bis auf die neueste Zeit (die letzten 50 Jahre)*. Leipzig–Budapest.
- VÖRÖSMARTY Mihály 1969. *Dramaturgiai lapok. Elméleti töredékek – színbírálatok*. Kiad. Solt Andor. Akadémiai Kiadó, Budapest. /Vörösmarty Mihály összes művei 14./

Székács István szerkesztő, lektor és korrektor. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán szerzett magyar nyelv és irodalom szakos diplomát. Ükapjának bátyja Székács József (1809–1876) evangélikus püspök, költő, műfordító volt, akinek irodalmi munkásságát kutatja. A kiadványok szöveggondozása mellett kulturális témájú cikkeket publikál.

